

В історії Сумського художнього музею є декілька темних сторінок, прочитання яких давало б змогу відповісти на багато запитань. До першої слід віднести період з 1920 р. по 1939 р. І хоча деякі фактичні відомості ми почерпуємо з брошури Н. Онацького “Сім років існування Сумського музею”, зовсім відсутні дані про те, звідки попали до музею твори, більшість з яких зараз складають основу колекції Сумського художнього музею.

Друга сторінка охоплює період з 1939 р. по 1941 р., тобто з моменту розподілення Сумського художньо-історичного музею у 1939 р. на художній та історико-краєзнавчий. Об’єктивно, що мистецьких речей у художньо-історичному музеї було значно більше, ніж експонатів краєзнавчого характеру. Тому до краєзнавчого музею відійшла частина творів у кількості 2,5 тисячі експонатів¹. На 1927 р. мистецька збірка музею налічувала приблизно 6,4 тисячі одиниць збереження. Але з 1927 р. по 1939 р. музейне зібрання продовжувалось збільшуватися, тому під час розподілу, оперуючи вже відомими нам цифрами, можемо орієнтуватися на кількість 7,5 тисячі експонатів. Та водночас не будемо забувати про те, що до історико-краєзнавчого музею могли передаватися і твори декоративно-прикладного мистецтва, які уособлювали в собі і мистецький твір і річ ужиткового характеру, подібну для характеристики побуту тієї чи іншої епохи. Будемо пам’ятати також і те, що потягом 20-30-х років відбувалося постійне переміщення творів з одних музеїв до інших /іноді значне/. Не обійшов цей процес і Сумський художній музей. . Наприклад: “С 1922 по 1937 год экспонаты Сумского музея неоднократно частями забирались для пополнения экспозиций других музеев. Так, например, один раз в Москву вывезены ковры при директоре Арфе, второй раз в Киев и два раза в Харьков, последний раз в 1936 году”². А з довідки директора музею О. І. Маршали від 20.X. 1959 р. довідуємося про твори, забрані до картинної галері Харкова у 1930 р.: "Живопись: работы художников Верещагина, Максимова, Рериха,

Ционглинского, Рылова, Бакста, Билибина, Пастернака, Виноградова, Лукомского, Богаевского, Зарубина, Мурашко. Западноевропейского искусства: Брейгель, Ватто, Вандергельст. Офорты цветные: немецкой, английской, французской школ - Рембрандта, Дюрера. Старинные офорты Москвы, Петербурга, русский лубок и др."³ Несправедливо було б забути про передачу у 1936 р, низки творів С. Васильківського, П. Левченка з Української картинної галереї, а у 1938-40-х рр. - надходження чималої групи творів з Росії (Російський музей, Ермітаж - Ленінград, Музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна - Москва). Враховуючи цей досить динамічний рух музейних речей, а також наявність переліку творів у довоєнних книгах надходжень Сумського художнього музею, можемо дати приблизну кількість експонатів на початок 1941 року, яка становила за нашими підрахунками 4,5 тисячі експонатів. Як бачимо, розбіжність між кількістю творів кінця 20-х-30-х рр. та 1941 р. становить близько двох тисяч одиниць. Через відсутність інвентарних книг до 1937 р. вирішити цю проблему буде надзвичайно важко, але поставити її у контексті повернення культурних цінностей, втрачених у роки другої світової війни, ми мусимо.

I, нарешті, третя темна сторінка з історії музею - це доля мистецьких творів, залишених в окупації. Завдяки клопотанням директора музею О. І. Маршали, було врятовано значну частину колекції, яка перебувала спочатку в Горькому, а потім - у Новосибірську, звідки і повернулася у грудні 1944 р. до Сум (з евакуації надійшло 2946 експонатів). Але по дорозі з Сибіру деякі роботи загинули, в основному твори декоративного мистецтва (кераміки - 20, художнього скла – 29). Серед "темних" місць слід відзначити і таке. Актом № 7 від 17.02.1944 р. зафіксована під №10 папка, де знаходився друкований каталог Сумського художнього музею, який, на жаль, не зберігся.

Історія евакуації колекції музею добре відома, але коментарі до неї не завжди були повними, набуваючи однобічного тлумачення. Так, наприклад, відкритим залишається питання стосовно реакції та конкретної допомоги

міської влади Сум художньому музею у вирішенні питання евакуації цінностей музею. Деякі документи, проте, дають нам право зафіксувати нейтральне, а, можливо, і негативне ставлення представників влади до цього. Твердження це спирається на лист М. Ф. Желябова до редактора Сумського обласного радіо О. Народицького від 6 червня 1972 р., де зазначається: "От местных жителей я узнал, что в городе есть художественный музей, мне захотелось заглянуть туда, узнать, что там делается. Прибыв в музей, как тут же ко мне подошла, полная смятения женщина, назвалась директором музея, что местные власти ушли все, а мне со всем музей оставили, сказали, что не надоедай со своими картинками."⁴ Аналогічна ситуація була і з Лебединським художнім музеєм, де його директоріві Б. К. Рудневу пропонувалося навіть підпалити музей аби тільки він не потрапив до німців.

Щодо тих речей, які не встигли евакуювати з музею, то і тут існували певні протиріччя щодо подальшої їх долі. В Сумах були залишені живописні та графічні твори, віднесені до так званої 3 та 4 групи, тобто тих, що не мають особливої художньої цінності: вироби декоративного мистецтва, які потребували, мабуть, спеціальної упаковки; громіздка і важка скульптура і майже всі художні меблі.

До цього часу документально про завдані збитки Сумському художньому музею повідомлялося, але про те, чи працював музей - ні слова.⁵

Опрацювання деяких архівних документів та періодики часів окупації, зокрема газети "Сумський вісник", дає змогу дати стверджувальну відповідь на поставлене запитання. Як відомо, деяка частина експонатів лишилася в Сумах, тому це і послугувало поштовхом, завдяки якому в Сумах було відчинено музей 3 травня 1942 р, одночасно з так званою "українською художньою виставкою."⁶ Знаходився музей по вулиці Миколаївській, 16.⁷

За період окупації у музеї було проведено дві виставки, на яких експонувалися твори сумських художників.⁸ А 31 травня 1942 р. у музеї

відкрилася виставка В. К. Троценка, професора архітектури Харківського художнього інституту, родом з Нижньої Сироватки.⁹

Менше відомостей знаходимо про експозицію музею, хоча у місцевій пресі і були поодинокі згадки: "Нещодавно тут пройшла інвентаризація майна та експонатів. За підрахунком музей має до 2 мільйонів карбованців цінностей. Серед багатьох найцінніших робіт знаходяться оригінали праць таких відомих художників як Фіаско (італійський художник), Торвальдсена (датський), Карпо (французький), Шонара, Шап'ю та інших.¹⁰ Тому з цієї точки зору надзвичайно цінний документ, який зберігається у Сумському державному обласному архіві.¹¹ Це доповідна записка директора музею О. І. Маршали про роботу художнього музею у 1941-43 рр.

З документом вже знайомились дослідники, про що свідчать записи в архівній справі, але розголосу у науковій літературі він не мав. Пояснити даний факт можна тільки тим, що документ свідчив про роботу художнього музею під час окупації. Звичайно, в донедавні часи навіть і згадувати про це було неможливо. В той же час всіляко популяризувалася історія з врятуванням бюсту В. І. Леніна роботи М. Андрєєва, викладена у другій (кінцевій) частині документу. Тому ми вважали за доцільне випустити її. Цінність архівного джерела очевидна. Насамперед, вона полягає у відносно детальному описові постійної експозиції музею з переліком конкретних творів. Переважна більшість творів, згаданих у джерелі, зникла і подальша доля їх невідома. До таких треба віднести скульптуру відомого датського скульптора, одного із знаних представників класицизму, Б. Торвальдсена, картину харківського художника Є. Г. Волошинова "Квітучі гарбузи," копії з мікеланджелівського надгробку Медічі, гравюри-ілюстрації до творів Шатобріана, мармурові скульптури Шинара, Фіаскі, тощо. Знаходимо також в ньому і пояснення того, яким чином німці знайшли фундаментальну бібліотеку музею, яка нараховувала близько 6000 видань, головним чином з

питань мистецтвознавства, у подальшому майже всю розграбовану. Текст документу подаємо без змін, залишаючи авторську мову:

"После эвакуации части музея вглубь страны, 30-го сентября 1941 года, г. Сумы подвергся варварской бомбежке немецкими самолетами. Здание музея было разрушено бомбой в средней своей части на 40%, причем погибла часть экспонатов и обстановки. Остальные экспонаты сохранились в уцелевших боковых частях здания. 10 октября после прихода немцев отделом просвещения Гор. Управы в лице Ница, директором музея назначен был Добровольский и собраны сотрудники в числе четырех человек. По распоряжению отдела, музей был переведен в новое помещение со всеми уцелевшими экспонатами и библиотекой. Библиотека, замурованная при эвакуации музея в подвале, под квартирами служащих музея – стариков - техработников, была обнаружена по их заявлению директору.

Находившиеся в фондах музея иконы работы Маковского В., Нестерова М., Санина и Кардовского, плащаница старинного художественного шитья, облачение из старой парчи с художественным шитьем и вышитые принадлежности церковной обрядности – воздухи и покрывала, были переданы собору.¹² Экспозиция музея состояла из следующих разделов:

1. Киевская Межигорская фаянсовая фабрика, где кроме фаянсовых изделий фабрики находилась художественная мебель и одна скульптурная работа (2 комнаты).
2. Украинское народное искусство - народное гутянское стекло, вышивки, очипки, несколько ковров ручной работы, женское народное украшение - дукачи и серьги и гончарная керамика (один большой зал).
3. Русское искусство, где находились: художественная мебель, 2 картины - "Портрет скульптора Беклемишева"¹³ и "Цветущие тыквы" художника Волошинова,¹⁴ пять рисунков художника Иллариона Прянишникова,¹⁵ фарфор русских фабрик (одна комната).

4. Западное искусство: XVII век - художественная мебель, две мраморные скульптуры неизвестных авторов, гипсовые копии со скульптуры Микель-Анджело - "Надгробие Медичи"¹⁶ 2 гипсовые копии с Донателло.¹⁷

XVIII век - художественная мебель, пять мраморных скульптур, среди них работа Торвальдсена (Дания)¹⁸, 1 работа Шинара (Франция)¹⁹, 1 работа Мауанго (Франция)²⁰ и 1 работа Фински (Италия)²¹. Шесть гравюр-иллюстраций к Шатобриану²², несколько предметов фарфора иностранных фабрик, одна картина Демаркея "Дети с собакой"²³ и две бронзы.

5. Отдел природы с коллекцией чучел местной фауны.

Экскурсовода при музее не было и экскурсионная работа не велась. На экспонатах имелись общие надписи, например: "Фарфор русских фабрик," "Народная бытовая керамика," Микель-Анджело - "Надгробие Медичи" и т. д. Пояснительных текстов не было. Требование со стороны отдела просвещения более подробных пояснений о вещах и их ценности намеренно затягивалось научным работником на протяжении года и выполнено не было.

В октябре 1942 г. Добровольский был снят с работы и по приказу назначен директором Пелешук, но последний отказался и директором назначили Таранца.

Во время февральского наступления Красной Армии мадьярскими частями сделан был налет в музей и взяты часть фарфора и металлические блюда.

Заведующим отделом просвещения Ницом были взяты в разное время из фонда музея фарфор и стекло.

При отступлении немцев музей также был разграблен и сожжен: в последней к выходу комнате была сломана и сложена в груды и подожжена художественная мебель.²⁴ Все здание музея погибло от пожара. Уцелел

несгораемый сейф, в котором находилось 750-800 предметов различной ценности из фарфора, фаянса, художественного стекла и металла, 1090 медных, никелевых и др. металла монет. Часть лучших небольших предметов были спрятаны из экспозиции в сейф. Некоторые из ценных предметов все время в течений полутора лет сохранялись в сейфе, намеренно не выставлялись научным работником в экспозицию. Сохранились также 277 серебрянных монет разных стран и эпох, спрятанных на полке камина. При пожаре погибла вся художественная мебель и мрамор, кроме одной, сильно обгоревшей мраморной скульптуры."/.../

Директор музея - Маршала 12.11.1943 г.

Публікація документу важлива, на наш погляд, з декількох точок зору. І головна з них - це підтвердження факту роботи музею під час окупації, експозицію якого складала твори Сумського художнього музею, не евакуйовані в тил. По-друге, маємо ще один архівний документ, де зазначені конкретні експонати, подальша доля яких невідома.

1. Науковий архів Сумського художнього музею. - Оп. 1, од.зб.2, арк.16.
2. Там же. - Арк. 17.
3. Там же. - Арк. 10.
4. Науковий архів Сумського художнього музею. - Оп.1,од.зб.1,арк.15.
Залишаємо стиль оригіналу без змін.
5. У довідці, складеній О.І. Маршалою у 1956 р., зазначено: "...експонатів уничтожено 1822 предмета на сумму 2600000 руб."// Науковий архів Сумського художнього музею. - Оп. 1, од.зб.2, арк.11. Існують також акти, де вказано точну кількість речей, що загинули в Сумах. Серед них - 206 графічних творів, 25 - скульптури. Всього ж з евакуації повернулося 2946 експонатів. Див. акти опису експонатів Сумського державного художнього музею, евакуйованих у 1941 році. - С.3. -
Фонди СХМ.

6. Н.Б. Народна творчість на огляді // Сумський вісник. - 1942. - 6 трав. - № 54/75/. - С.4.
7. Вулиця Миколаївська починалася від кінця Соборної до містка через р. Стрілка. Орієнтовно музей знаходився в районі готелю Суми .
8. Н. Б. Виставка картин, вишивок та різьб'яних робіт // Сумський вісник. – 1942. - 1 трав. - N 52 / 73 / . - С.4.
9. Архітектурна виставка // Сумським вісник. – 1942. – 31 трав. – № 65(86). – С.4.
10. Богуш І. У міському музеї // Сумський вісник. - 1942. - 30 жовт. - № 130 (151). - С.4.
11. Сумський державний обласний архів. - Ф. Р-3397. оп. 1. од.зб.1. арк. 1-2 (рукопис).
12. Кардовський Д. Н. "Иван Богослов" 1914, 146 x 77 , х.м.; Нестеров М. В. "Воскресенье" 1914, 153 x 80, м., медная доска; Николай Чудотворец" 1914, 136,5 x 68,5, м., медная доска; Санин В. "Воскресение" 1895. 134 x 89, м., медная доска // Інвентарна книга № I (1937 – 1948). - С. 18. - Фонди СХМ. Указані твори не збереглися, подальша доля їх не відома.
13. У книзі постійних надходжень Сумського художнього музею №1 (1938 – 1958) на с. 8 с запис: «Портрет В. П. Беклемішева Слободянюк - Подолян. 1913. 142,5 x 107 (погибла при пожарі)».
14. Цікаво, що цей твір не згадується у інвентарних довоєнних книгах. Можливо, що він попав від мешканців Сум (реквізований, знайдений у розбитих будинках ?).
15. Зараз в колекції музею знаходиться три графічні твори І. Прянішнікова.
16. "Копия со скульптуры Микель Анджело "Надгробие Медичи" "Ночь" 59x54x24 (гипс), портретная фігура Лоренцо Медичи. 81x26x25, "Надгробия Медичи" "Вечер" 59x54x24 // Інвентарна книга №3 (1939-1947) С.3. – Фонди СХМ. Роботи не збереглися.

17. У СХМ дійсно є ода копія з твору Донателло "Діти" /дерево, 42,5x30,5x12), виконана невідомим скульптором XIX ст., але надійшла вона до музею у 1951 р. з Лебединського художнього музею.
18. "Торвальдсен. Портрет жєны Николая 1. 83x45x18. Мрамор" // Інвєнтарна книга № 3 (1939-1947). - С.1. - Фонди СХМ. Робота не збереглася.
19. "Шинар. Портрет Рекамье. 63x35x20. Мрамор" // Інвєнтарна книга №3 (1939- 1947). - С.3. - Фонди СХМ. Робота не збереглася.
20. Встановити, про яку роботу йде мова, не вдалося.
21. "Фиаски. Мать и дитя. 55x25x27. Мрамор" // Інвєнтарна книга №3 (1939- 1947). - С.3. - Фонди СХМ. Робота не збереглася.
22. У інвєнтарних книгах немає відомостей про ці ілюстрації, відсутні вони і в колекції СХМ.
23. "Демаркей. Дети с собакой. 94x130, х.м." // Інвєнтарна книга №1/1937-1948). - С.14. - Фонди СХМ. Робота не збереглася.
24. До війни нараховувалося 129 предметів художніх меблів. На сьогоднішній день у музеї - 11.